

ATGRIEŠANĀS ZAUDĒTAJĀ PARADĪZĒ: TRIMDAS (DIASPORAS) LATVIEŠU DZIMTENES APCIEMOJUMI

Maija Krūmiņa ir *Mg. hist.*, Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūta mutvārdu vēstures pētniece. 2011. gadā aizstāvēts maģistra darbs *Nacionālā Mutvārdu vēstures krājuma kolekcijas kā avots Otrā pasaules kara bēgļu izceļošanas pētniecībā* (LU Vēstures un filozofijas fakultāte), pašlaik izstrādā disertāciju par Latvijas Otrā pasaules kara bēgļiem. Galvenās pētnieciskās intereses: Otrā pasaules kara bēgļu izceļošana, latviešu trimdas vēsture, mutvārdu vēsture, migrācija. Pētījumu rezultāti publicēti Latvijā un starptautiskos izdevumos. Latvijas Mutvārdu vēstures pētnieku asociācijas *Dzīvesstāsts* biedre.

Raksturvārdi: trimda, migrācija, identitāte, māju sajūta, mutvārdu vēsture.

Pēdējā desmitgadē migrācija un tās pētniecība ir kļuvusi arvien aktuālāka gan pasaules, gan Latvijas kontekstā. Nozīmīga daļa no Latvijas migrācijas vēstures ir arī tie vairāki simti tūkstoši Latvijas iedzīvotāju, kuri Otrā pasaules kara pēdējos gados devās bēgļu gaitās jeb piespiedu migrācijā uz Rietumvalstīm un, karam noslēdzoties, neuzskatīja par iespējamu atgriezties okupētajā dzimtenē. Tādējādi šie cilvēki, kuri visbiežāk bija devušies ceļā ar pārliecību par drīzu atgriešanos, kara un lielvaru politikas dēļ bija palikuši bez mājām. Sprotot, ka šis *bezmāju* (angl. – *homelessness*) stāvoklis ieilgs, latviešu bēgļi meklēja un atrada patvērumu jaunās mītnes zemēs, kur definēja sevi kā trimdas kopienu, kurai ir kopīgs mērķis – cīņa pret komunismu, darbs neatkarīgas Latvijas atjaunošanas labā un latviešu kultūras saglabāšana svešumā, tās tālāka attīstīšana un ieaudzināšana nākamajās paaudzēs.

Laikam ejot, šie cilvēki pielāgojās jauniem apstākļiem, vairāk vai mazāk integrējās

mītnes zemju sabiedrībās, vadīja sekmīgas dzīves, vienlaikus neaizmirstot trimdas kopīgos mērķus un saglabājot savu latvisko identitāti, ko nodeva arī nākamajām trimdas paaudzēm. Latvijai atgūstot neatkarību, trimda oficiāli beidzās, jo latviešiem beidzot bija iespēja atgriezties *mājās*. Tomēr visbiežāk izrādījās, ka 50 gadi ir bijis pārāk ilgs laiks un cilvēki ir pārāk iesakņojušies, lai atgrieztos¹. Turklāt aktualizējās jautājums – kas ir tā vieta, ko šie cilvēki uzskatīja par savām mājām? Vai tā ir konkrētā ģeogrāfiskā vieta/valsts vai ideāltēls, kurā nav iespējams atgriezties?

Raksta pamatā ir pieņēmums, ka pastarpinātas atbildes uz iepriekš minētajiem jautājumiem iespējams iegūt, aplūkojot trimdas (pēc 1991. gada – diasporas) latviešu dzimtenes apciemojumu pieredzi, īpašu uzmanību vēršot uz pirmo viesošanos Latvijā, jo bieži vien tieši tā izgaismoja sadursmi starp iedomāto/iztēloto Latvijas tēlu un realitāti, bet vienlaikus

¹ Kulturālos faktoros, kas iespaidoja trimdas latviešu neatgriešanos Latvijā, aprakstījusi mutvārdu vēstures pētniece Maija Hinkle (Hinkle 2007).

atspoguļoja arī to, ka daļai trimdinieku, neraugoties uz ilgajiem svešumā pavadītajiem gadiem, Latvija joprojām iemieso vienīgās un īstās mājas².

Par avotu minētās pieredzes izpētē izmantotas Nacionālās mutvārdu vēstures (NMV) krājuma dzīvesstāstu intervijas ar trimdas latviešiem³, kuri “katrs atsevišķi vēsta par individuāliem un personiskiem dzīves notikumiem, tomēr, aplūkoti lielākā skaitā, ļauj saskatīt veselās paaudzes, vēstures laikmeta vai ģeogrāfiskas vietas kopainu”⁴. Īpaši nozīmīgi pētāmā jautājuma kontekstā ir arī tas, ka šāda veida biogrāfiskie avoti spēj atklāt, “kāda nozīme notikumiem bijusi cilvēku dzīvēs, cik dziļš ir to emocionālais iespaids, kā cilvēks apzinās notikumu un kā caur to izteic sevi, savu identitāti”⁵.

Lai ievietotu Latvijas apmeklējuma pieredzi plašākos kontekstuālos ietvaros, raksta sākuma daļā apzināti tādi jēdzieni kā *vietas identitāte, mājas un māju izjūta* tiešā kopsakarībā ar migrācijas, bēgļu un trimdas problemātiku, kā arī sniegts īss ieskats diskusijās, kas trimdas sabiedrībā apvija Padomju Latvijas apciemojumus. Tikai saprotot šo kontekstu, iespējams pilnvērtīgi izvērtēt, kāda loma dzimtenes apmeklējumiem bija trimdas latviešu dzīvē un identitātē.

Trimdas sabiedrības attieksme pret Padomju Latvijas apmeklējumiem

50. gadu otrajā pusē padomju varas iestādēm kļuva skaidrs, ka iecerētā Rietumos nokļuvušo *padomju pilsoņu* masveida repatriācija nenotiks, tāpēc 1959. gadā PSRS vēstniecības ārzemēs saņēma slepenu norādījumu pārtraukt repatriāciju un sākt šiem pilsoņiem izsniegt

vīzas īslaicīgam dzimtenes apmeklējumam⁶. Tādā veidā arī latviešu trimdiniekiem bija pavērts ceļš Latvijas apciemšanai. Taču zīmīgi, ka līdz ar šādas iespējas rašanos lielā mērā piepildījās padomju puses mērķis šķelt trimdas sabiedrību, jo visos tās līmeņos (organizācijās, baznīcu draudzēs un pat ģimenēs) bija vērojami krasi atšķirīgi viedokļi par to, vai šī iespēja ir jāizmanto.

Vairākums trimdas vadošo organizāciju un stingrā kursa⁷ piekritēju krasi nostājās pret dzimtenes apmeklējumiem (un kultūras sākariem kopumā), kā iemeslus minot vairākus apsvērumus: 1) dzimtenes apciemošana pierādīšot, ka trimdas sabiedrība atzīst tagadējo Latvijas valdību un līdz ar to Latvijas okupāciju; 2) braucieni ir bīstami, jo čeka dzimtenes apmeklētājus var savervēt darbam savā labā; 3) uz Latviju nav vērts braukt, jo *tūristi* netiek laisti ārpus Rīgas, bet viesnīcās ir uzstādītas noklausīšanās ierīces, kā dēļ ar saviem tuviniekiem nav iespējams brīvi sarunāties. Kopumā dzimtenes apmeklējumi tika atzīti par “kaitīgiem Latvijas nacionālām interesēm”⁸; tika apgalvots, ka nav iespējams stāstīt par latviešiem nodarīto netaisnību starptautiskā forumā, ja tam pretī var atsaukties uz trimdas latviešu braucieniem uz Latviju⁹, un tika lietoti pat tādi tēlaini salīdzinājumi kā “braucēji zāgē nost visu mūsu tautas nākotni, nogriež ceļu uz brīvību, lej ūdeni krievu propagandas dzirnās”¹⁰.

Tomēr ne tikai atsevišķi cilvēki, bet pat vesela trimdas sabiedrības daļa – vairums jauniešu un viņu organizāciju – ieņēma pretējas pozīcijas un atbalstīja gan kultūras sakarus ar Latviju, gan tās apciemojumus. Raksturojot tālaika situāciju, trimdas jaunatnes pārstāvji pat izteicās, ka pastāv divi dzelzs aizkari, kas trimdiniekus šķir no dzimtenes. “Vienu radījusi svešā okupācijas vara, otru – mēs paši ap sevi”¹¹, ar to domājot, ka trimdas lielākā

² Socioloģe Baiba Bela norādījusi, ka Latvijas apciemšanas stāsti iezīmē to, ka lielai daļai vecākās paaudzes trimdinieku Latvijas tēls jeb jēdziens nav tāpatīgs ar šīsdienas ģeogrāfisko Latviju un tās sociālo, politisko un kultūras kārtību (Bela 1997, 129).

³ Analizētas divas no NMV krājuma kolekcijām: *Latvieši Anglijā: 2009–2013* (50 intervijas) un *Latvieši Zviedrijā: 1996* (27 intervijas), kā arī atsevišķas ASV ierakstītas intervijas.

⁴ Bela-Krūmiņa 2004, 529.

⁵ Zirnīte 2011, 204.

⁶ Lešinskis 1986, 109.

⁷ Stingrā kursa piekritēji uzskatīja, ka cīņā par mērķi – Latvijas neatkarības atjaunošanu – nav pieļaujamas citas attiecības starp trimdu un Latvijas PSR kā vien konfrontācija.

⁸ Vēla atmoda 1968, 6.

⁹ Sakari ar Latviju 1966, 4.

¹⁰ Kalniņš 1964, 1.

¹¹ Ruņģis 1957, 156.

Karikatūra latviešu nedēļas laikrakstā "Latvija Amerikā"

(Nr. 10, 1981. gada 7. marts)

daļa, un īpaši organizāciju vadība, ir tik ļoti ieslīgusi naidā pret komunismu, ka negrib par to neko zināt, tajā skaitā – arī par latviešiem, kas palikuši Latvijas PSR. Savukārt jaunā paaudze, kas bija dzimuši jau ārpus Latvijas vai pametuši to, būdami pavisam mazi, pauda, ka vēlas apmeklēt Latviju, lai, no vienas puses, iepazītu to un spētu būt pienācīgi savas zemes patrioti¹²; no otras puses, lai realitātē iepazītu visu trimdnieku lielāko ienaidnieku – komunismu¹³. Stingrā kursa piekritējiem tas deva iemeslu apvainot jauniešus koeksistences meklēšanā un komunistiskā domāšanā, un arī citiem trimdniekiem, kuri izmantoja iespēju apmeklēt Latviju, bieži vien, sevišķi 60. gados, bija jāaskaras ar nosodījumu no pārējās

trimdas sabiedrības, ko apliecina arī NMV intervijas¹⁴.

70. gados trimdas centrālās organizācijas un daļa sabiedrības mīkstināja savu nostāju Latvijas apciemošanas jautājumā, lielā mērā atstājot savstarpējo apciemojumu jautājumu "katra cilvēka sirdsapziņas, izjūtas un dzīves izpratnes izšķiršanās ziņā"¹⁵. Turklāt jau 1973. gadā Pasaules Brīvo latviešu apvienības veiktā aptauja uzrādīja, ka katrs desmitais trimdnieks Latviju jau bija apciemojis¹⁶. Lai arī šis skaitlis nav drošticams, jo atbildes tika saņemtas vien no 177 respondentiem, arī PSRS Ministru Padomes Galvenās ārzemju tūrisma pārvaldes *Intūrists* Rīgas nodaļas dati rāda, ka 1971. gadā Latviju apmeklēja 1060 tūristu-trimdnieku, 1972. gadā – 1375, un ar katru

¹² Šo apstākli labi raksturo Ata Lejiņa skaidrojums par to, kāpēc viņš 1970. gadā brauca uz Latviju: "Kāpēc braucu? Vienkārši vajadzēja redzēt Latviju, citādi nevarētu būt trimdnieks, vispār latvietis." (Lejiņš 2002, 182.)

¹³ "Apgalvojums, ka mēs esam aizmirsuši, kas ir komunisms, ir ļoti saudzīga kritika. Īstenībā mēs nekad neesam zinājuši – kas ir komunisms." (Lauks 1959, 27)

¹⁴ "Bet, kad es atbraucu atpakaļ [no Latvijas PSR], bij man tādi draugi, kas divi gadi ar manīm nerunāja, ka es esmu braucis pie komunistiem." (NMV-450, sieviete, dzim. 1920)

¹⁵ Leitītis 1981, 5.

¹⁶ Grava 1973.

nākamo gadu šis skaitlis pakāpeniski pieauga¹⁷. Tas apliecina, ka, lai arī vienprātība Latvijas apciemojumu jautājumā trimdas sabiedrībā nekad netika sasniegta un līdz pat neatkarībai jeb 80. gadu beigām daļa trimdinieku to uzskatīja par sev nepieņemamu rīcību¹⁸, apciemojumi notika, turklāt arvien lielākā skaitā.

Saprotams, ka daudzu braucēju galvenā motivācija bija vēlme satikt radniekus, ko tie pēdējo reizi bija redzējuši vēl kara laikā; savukārt jauniešus, kā jau minēts, visbiežāk vadīja vēlme realitātē skatīt vietu, par ko tie tik daudz bija dzirdējuši gan ģimenē, gan latviskajā vidē, bet ko nebija redzējuši savām acīm. *Daugavas Vanagu* Vācijas valdes priekšsēdis Jēkabs Leitītis tēlaini rakstīja: “Uz Latviju jābrauc mūsu jaunajiem, un jo sevišķi tiem, kuri dzimuši ārpus Latvijas. Kā lai viņi saprot un iepazīst tēvzemes mīlestību, ja savām acīm nav skatījuši mūsu zemi? Lai jaunietis aizbrauc uz tēvu dzimto zemi, lai liek delnu uz Latvijas zemes un jūt mūžīgās tēvzemes mīlestības sirdspukstienus.”¹⁹ Kā redzams, Leitītis vistiešākajā veidā sasaista dzimteni/tēvzemi kā ģeogrāfiski noteiktu un fizisku vietu ar cilvēka (trimdinieka) identitāti, uzskatot, ka tā ir šīs identitātes avots jeb izejas punkts, kuram “nepieskaroties” ir grūti saglabāt sevi latvietību.

Dzimtenes/māju nozīme bēgļu un trimdinieku identitātē

Bēgļu pētniecības diskursā liela uzmanība tiek pievērsta tam, ka bēgļi intensīvi ilgojas pēc savas izcelsmes vietas jeb paradīzes, kuras zaudējums vai neesamība nes sevī negatīvu pieredzi²⁰. Arī pēc Otrā pasaules kara Rietumos nonākušie Latvijas iedzīvotāji, uz kuriem ierasti attiecinām apzīmējumu “trimda” jeb “trimdinieki” (savukārt jaunajās mītnes zemēs viņi bija imigranti), pēc būtības bija bēgļi jeb

piespiedu migranti, kuri ārpus savas valsts bija nonākuši kara apstākļos, bēgļu ceļā nereti gūstot traumatisku pieredzi. Tomēr, kā norādījis psihologs un bēgļu pētnieks Reno K. Papadopoulos (*Renos K. Papadopoulos*), vienīgā kopīgā ikviena bēgļa iezīme, lai no kura laika un vietas viņš būtu nācis, ir nevis trauma, bet māju zaudējums²¹, kas ir ne tikai fiziska, bet arī psiholoģiska pieredze.

Mājas, kas trimdas kontekstā bieži vien tiek vienādotas ar dzimto zemi, ir ne tikai fiziska ēka vai vieta, bet arī piederības, intimitātes, drošības, savstarpējo attiecību un pašapziņas telpa²². Mājas ir dziļi iesakņots jēdziens, kas ietver gan vietu, gan koncepciju, aptverot ilgošanās jūtas, ko pavada nostalgija. Mājās savienojas atmiņas un ilgas, telpiskums un laicīgums, tuvākā ģimene un sen miruši priekšteči, lokālais un globālais, fiziskais, netveramais un tas, ko nav iespējams ietērt vārdos²³.

Skatot plašāk, mājas ir nozīmīga ikviena cilvēka identitātes daļa, precīzāk – tās nosaka viņa *vietas identitāti*. Vietas identitāte, kuru 70. gadu beigās kā jēdzienu sāka lietot vides psihologi, tiek definēta kā atmiņu, koncepciju, interpretāciju, ideju un ar to saistītu sajūtu sajaukums, kas vērstas pret noteiktu fizisku vidi (vietu)²⁴. Vienlaikus tas ir arī aktīvs process, kura laikā cilvēki, telpiski mijiedarbojoties, definē sevi pēc piederības noteiktai vietai. Citiem vārdiem, vietas identitāte ir personīgās identitātes sastāvdaļa, kas atfīstās atbilstoši tiem elementiem, kas ir tipiski noteiktai vietai, un tām darbībām, kas tur ir notikušas²⁵.

Ja mājas un māju sajūta ir daļa no cilvēku pašidentitātes, kas kā mozaīka satur virkni mazāku elementu, māju zaudējums un kļūšana par bēgļiem izjauc šo mozaīku. Tādējādi bēgļu gadījumā māju zaudējums nav tikai apzināta ģimenes mājas zaudēšana ar visām tās materiālajām, sentimentālajām un psiholoģiskajām vērtībām, bet gan daudz fundamentālāka un primārāka problēma, kas rada identitātes traucējumus, ko R. Papadopoulos nodēvējis par *nostalgisko dezorientāciju* (arī *ontoloģiska*

¹⁷ Starostina 2015, 277.

¹⁸ “Mums tā sajūta bija tāda, ka, ja brauc uz Latviju, tad no mums prasītu zināmus meslus maksāt par to. Un kaut kādā veidā atzīt, kas te notiek. [...] Un mēs nu tādā veidā negribējām meslus maksāt.” (NMV–455, vīrietis, dzim. 1925)

¹⁹ Leitītis 1981, 6.

²⁰ Warner 1994, 161.

²¹ Papadopoulos 2002, 9.

²² Liu 2014, 19.

²³ Markowitz 2004, 23.

²⁴ Qazami 2014, 307.

²⁵ Hernandez et al. 2007, 311.

nedrošība jeb *eksistenciāls nemiers*). Šī stāvokļa kopīgās iezīmes ir dziļa plaisa, tukšuma, trūkuma izjūta, neuzticēšanās savai personiskajai esamībai un dzīves izpratnei, kas var novest pie sava veida sastinguma²⁶.

Tieši tāpēc māju problemātika (līdztekus identitātei un piederības sajūtai kā potenciālajiem sinonīmiem), pēc pētnieku atzinumiem, ir viens no iespējamajiem dažādo migrācijas paradigmu satikšanās punktiem²⁷, jo migranti, kuri ir piedzīvojuši aizbraukšanu (bēgšanu) un iebraukšanu (ierašanos jaunajā mītnes vietā) kā savas dzīves lūzuma posmus (jeb personīgās biogrāfijas pārrāvumus²⁸), psiholoģisko, emocionālo un eksistenciālo saikni ar mājām izjūt asāk. Tā kā migrācija pati pat sevi ietver polaritāti starp mājām un prombūtni, ņemot vērā nenoteiktību, kas ir ar iespējamību vai neiespējamību atgriezties mājās²⁹, mājas jeb dzimtā zeme migrantu, bet jo īpaši bēgļu, dzīvē kļūst par zināma veida svētvietām – vietām, kuras funkcionē kā sava veida *perpetuum mobile*³⁰, sniedzot tiem dzinēj spēku savas identitātes uzturēšanā.

Izrietoši – bēgļu un trimdinieku pasaules izjūtā mājas vienlaikus ir gan atmiņu, gan cerību vieta³¹. Tas ir, tā ir vieta, pēc kuras visi bēgļi un trimdinieki ilgojas, taču vienlaikus arī tāda, kur nav iespējams atgriezties, pat ja var apciemot to ģeogrāfisko teritoriju, kas tiek uzskatīta par bēgļu “izcelsmes” vietu³². Rezultātā bieži vien atgriešanās dzimtenē/mājās pavada fundamentāla nostalgija³³ (vai atgriezts kultūršoks³⁴), jo tā liek skaidri apjaust to, kas ir palicis pagātnē un ko nav iespējams atgūt. Tieši tāpēc arī trimdinieku pasaules izjūtā mājas/dzimtene kļūst par zaudēto paradīzi – pagātnes mirāžu, ko nekad nav un nebūs iespējams atgūt³⁵. Taču vai līdzīga tendence vērojama arī

trimdas latviešu dzīvesstāstos un Latvijas apciemojumu naratīvos?

Latvijas apciemojumu pieredze dzīvesstāstos

Tā kā NMV krājuma intervijas lielākoties ierakstītas kā dzīvesstāstu intervijas, kurās atmiņu autors pats veido stāstījumu, tajās ne vienmēr dzirdams skaidrs definējums par autora māju sajūtu attiecībā uz Latviju un izjūtām, tajā atgriežoties (kas arī ne vienmēr ir noticis, jo ne visi trimdinieki Latviju ir apciemojuši). Tomēr daudzos gadījumos šīs sajūtas ir *sadzirdamas*, pat ja ne izteiktas vārdos, savukārt citos ir arī skaidri definētas un apliecina to, ka māju un dzimtenes zaudējums daļā trimdinieku patiesi izraisīja stāvokli, kas iepriekš tika raksturots kā nostalgiskā dezorientācija un kas viņos saglabājis visu mūžu. Tā, piem., kāda 1941. gadā dzimusi autore savu vēlmi apciemot Padomju Latviju, pamato šādi: *Jo es biju pazudusi, jā. Kaut kas man trūka dzīvē un vilka atpakaļ. [...] Laikam galvenokārt, ka man tur bija mīlas atmiņas par mīļiem cilvēkiem... Jo tos cilvēkus es vairs nesatiku un biju zaudējusi kaut necik to kontaktu.*³⁶ Savukārt 1926. gadā dzimušas sievietes izjūtas ir vēl sakāpinātākas: *Man ir pilnīgi kādreiz fiziskas sāpes pēc Latvijas. Man ir tādas ilgas pēc Latvijas. Bet, piemēram, tā kā mans tēvs bija armijā, mums nekādi īpašumi nebija.*³⁷ Abi fragmenti apliecina tukšuma un kaut kā trūkuma izjūtas esamību, kā arī to, ka šī nostalgija nav vērsta tikai uz fizisku vietu, bet uz ko vairāk – cilvēkiem, savstarpējām attiecībām un vidi kopumā. Tajā pašā laikā abos šajos dzīvesstāstos, kuros ilgošanās pēc dzimtas zemes izpaužas gandrīz vai kā diskomforts ķermenī – ķermenī, kurš jūtas atrauts no savas īstās vietas³⁸, līdz galam skaidri netiek izteiktas izjūtas, šajā vietā atgriežoties, lai gan tiek minēts, ka tas ir noticis. Vien rodas nojausma, ka savu ilgu objektu apciemojums abos gadījumos nav radījis ilgošanās atvieglojumu.

Skaidrāk šīs izjūtas, kas radušās, pirmoreiz apmeklējot Latviju, un arī psiholoģiskās

²⁶ Papadopoulos 2002, 9–18.

²⁷ Vukušic 2011, 67.

²⁸ Ahmed 1999, 343.

²⁹ Tabuna, 97.

³⁰ Vukušic 2011, 70.

³¹ Gemignani 2011, 148.

³² Ahmed 1999, 341.

³³ Warner 1994, 171.

³⁴ Liu 2014, 20.

³⁵ Morley 2000, 49–51.

³⁶ NMV–3400.

³⁷ NMV–3420.

³⁸ Ahmed 1999, 343.

sekas, kādas šis apmeklējums radījis, raksturotas citā dzīvesstāstā: *Jā, es esmu vairākas reizes bijusi [Latvijā]. .. Bet tas pirmais pārdzīvojums bija visdrausmīgāk faktiski. Kad es atbraucu atpakaļ, tad .. kādu pusgadu man bija ārkārtīga depresija. Es sajutos tā: šeit [Zviedrijā] es esmu svešs – sveša zeme, sveša valoda...*³⁹ Kā redzams, šajā gadījumā tieši atgriešanās mājās izraisījusi nostalgiskās dezorientācijas kulmināciju, kas izpaudusies arī ķermeniskā veidā – depresijā, jo trimdiniecei nebija iespējams dzīvot sev tik mīļētajā un pazīstamajā vietā – dzimtenē. Tāpat šis gadījums apliecina, ka patiesībai lielā mērā atbilst pētnieku novērojums, ka, lai cik spēcīgu saikni (pieķeršanos) trimdinieki būtu izveidojuši ar jauno vidi, tā nespēj aizvietot stingro sasaisti ar izcelsmes vietu⁴⁰.

Zīmīgi, ka minētā dzīvesstāsta turpinājumā parādās vēl kāds aspekts, kam ir liela nozīme daudzu trimdinieku māju/dzimtenes naratīvos: *Un Latvija! Bet tur nav atkal tas, kas bija toreiz, vai ne. Krievu valoda visur skan .. cik šausmīgi... Un visi izklīduši, vai ne. Tik vien maza daļiņa Latvijā palikusi no maniem draugiem un kolēģām. Tā kā [...] nav tāda īsta pamata zem kājām. Es vēl to joprojām jūtu. [...] Rīgā es aizbraucu – o, Rīga! Vai cik jauki! Kaut kā tā ārkārtīgi silta sajūta pārņem. Bet tomēr atkal... Nē, bet tā tomēr nav mana Rīga. Tā ir savādāka.*⁴¹

Pirmkārt, šis naratīvs pilnībā saskan ar iepriekš minēto pētnieku novērojumu par to, ka nav iespējama atgriešanās tādās mājās/dzimtenē, kāda tā ir palikusi trimdinieku atmiņās. Resp., autores kā bēgles ceļojums ir vedis tikai vienā virzienā, jo, arī atgriežoties, viņa nav nokļuvusi atpakaļ tai pašā vietā, no kuras sākotnēji nākusi. Gan no fiziskās, gan attieksmes perspektīvas vieta, ko viņa reiz sauca par mājām, ir mainījusies un tai ir lemts dzīvot vairs tikai atmiņās⁴². Interesanti, ka dažu trimdas latviešu dzīvesstāstos atklājas, ka viņi ļoti asi izjūt to, ka patiesa atgriešanās mājās/dzimtenē prasītu ne vien ceļošanu telpā, bet

arī laikā⁴³, kas, kā viņi labi saprot, nav iespējams. Šī iemesla dēļ daļa trimdinieku apzināti izvēlējušies uz Latviju nekad nedoties, kā to apliecina šis piemērs: *Es domāju, ka mana Latvija nomira reizē ar manu jaunību tur. Un, ja nu mani, tā sakot, uz zelta paplātes aizvestu tur; ok. Bet es ar lielu cenšanos. Es negribu samaitāt savus sapņus par manu sapņu Latviju, kas palika tur! Kas nomira reizē ar manu jaunību.*⁴⁴

Otrkārt, iepriekš minētajā fragmentā iezīmējas viens no iemesliem, kādēļ daudziem trimdiniekiem, atgriežoties Latvijā, īpaši, ja viņu pirmā atgriešanās notika padomju laikā, radās atgrieztais kultūršoks un bija grūti tur atkal sajusties kā mājās, tas ir, šo kultūršoku radīja visapkārt dzirdamā krievu valoda un krievu (svešinieku) klātbūtne⁴⁵. Protams, ka trimdinieku pasaules izjūtā padomju vara, kas ierasti tika asociēta ar krievu varu, bija galējais ienaidnieks, kas izraisījis viņu bēgšanu, tāpēc arī vienmēr radīja ārkārtīgi negatīvas emocijas. Tomēr vēl viens šādu izjūtu iemesls varētu būt tas, ka pastāv nesaraucama saikne starp to, kā tiek iztēlotas mājas, un izslēgšanas mehānismiem, kas nosaka tās robežas. Resp., vienotas mājas un nācījas izjūta ir atkarīga no jebkādu svešo elementu izslēgšanas⁴⁶. Tādējādi trimdiniekiem, apciemojot Latviju un sastopoties ar šī svešā elementa izteiktu klātbūtni, tika iedragāta spēja pilnībā identificēties ar šo vietu, un to apliecina vairāki dzīvesstāstu fragmenti:

*Ja es aizbraucu atpakaļ uz Latviju, arī es ļoti pārdzīvoju to svešinieku klātieni. Tā nav mana Latvija.*⁴⁷

To vienu reizi viņš [tēvs] izleca no tramvaja. [...] Un tad mēs izkāpām, es teicu: “Kas tev ir?” Viņš teica: “Es vairs nevaru ciest klausīties to rupjo, jēlo krievu valodu! Man tā krievu valoda līdz kaklam!” Un viņš tā bija noskaities, un tad beigu beigās viņš teica: “Es vairs nebraukšu atpakaļ! Tā nav mana Latvija vairs. Es vienkārši negribu to

³⁹ NMV-443, sieviete, dzim. 1915.

⁴⁰ Vukušic 2011, 76.

⁴¹ NMV-443.

⁴² Gemignani 2011, 132–133.

⁴³ Morley 2000, 51.

⁴⁴ NMV-764, vīrietis, dzim. 1925.

⁴⁵ NMV-3400.

⁴⁶ Morley 2000, 31.

⁴⁷ NMV-755, sieviete, dzim. 1920.

*piedzīvot. Es gribu palikt pie savām atmiņām, kāda Latvija bija.*⁴⁸

Jāņem vērā arī tas, ka trimdinieki bieži vien attīsta fiksētu un uz atpakaļskatu vērstu dzimtenes attēlu⁴⁹, kurā līdz ar to ir ļoti grūti vai pat neiespējami iekļaut tur notikušās pārmaiņas, neraugoties uz to, vai tās ir vērtējamas pozitīvi vai negatīvi. Dzīvesstāstos parādās arī pašu trimdinieku izpratne par šāda sava – iedomāta – Latvijas tēla eksistenci: *Beidzot tu esi tanī dzimtenē, kuru tu kaut kādīgi esi iedomājis caur rožainām brillēm, bet arī tu zini, ka tur viss nebūs tā... Bet tomēr tā fantāzija kaut kāda tur ir.*⁵⁰

Tomēr šādu izjūtu esamību nevar vispārināt, jo trimdas latviešu dzīvesstāstos parādās arī tādi Latvijas apciemojumu stāsti, kur nav liecību par sagaidītā/atcerētā sadursmi ar realitāti, un to var raksturot kā pilnvērtīgu atgriešanos mājās. Piem.: *Viens, ko visu trimdas laiku es savā ziņā apzināti centos – runāt par tām vietām, kur es dzīvoju, ka tādā un tādā vietā es dzīvoju, un centos nesaukt tās par savām mājām. Ka tās nav manas mājas, ka manas īstās mājas ir mana dzimtene, tās ir Latvijā. [...] Manas īstās mājas ir šeit Latvijā tādā ziņā, ka .. man tiešām tā sajūta, ka man Rīga pieder. [...] Tā ir mana. Tā ir mana pilseta. Un atkal tāpat arī, izbraucot laukos vai jūrmalā, es jūtos ārkārtīgi labi, jo tā ir mana jūrmala un tas ir mans mežs, un tas ir tas, ka viņš kādam tur citam īpašumā, tādā personīgā īpašumā, tas mani sevišķi neuztrauc. Bet tas ir tāds vairāk abstrakts jēdziens.*⁵¹

Zīmīgi, ka šis gadījums iezīmē ļoti apzinātu, aktīvu rīcību, kas vēsta uz to, lai visus ilgos trimdas gadus saglabātu sevī māju sajūtu, kas saistīta tikai ar izcelsmes zemi, neļaujot veidoties jaunai, ar mītnes zemi saistītai vietas identitātei. Tas apliecina novērojumu, ka cilvēkiem attiecībā uz vietu ir aktīva loma, tas ir, viņi veido vietu un savu vietas identitāti eksistenciālās attiecībās ar ģeogrāfisko vidi⁵². Tajā pašā laikā šis gadījums iezīmē zināmu pretrunu apgalvojumam, ka parasti migranti,

tajā skaitā bēgļi, kuri savā dzīvē ir pieredējuši divas vietas un tām piešķirto nozīmi, ir piesaistījuši sevī šīm vietām un lielākā vai mazākā mērā iesakņojušies tajās⁵³. Acīmredzot, aktīvi izkopjot sevī tikai vienu vietas identitāti, piesaiste un iesakņošanās var nenotikt. To, ka tā nav noticis šajā gadījumā, apliecina arī tas, ka minētā autore pēc neatkarības atgūšanas atgriezās uz dzīvi Latvijā. Tātad šeit var runāt ne vairs par zaudēto, bet gan atgūto paradīzi, ko apliecina arī citi trimdas latviešu stāsti, kā, piem.: *Man visi teica, kad es braucu atpakaļ – nu tu gan būsi vīlusies. Tu tik daudz sadomājies par Latviju vienmēr un šā un tā. Un, kad es aizbraucu uz Latviju, es atradu, ka viņa bija vēl skaistāka, nekā es to biju iedomājies. [...] Es jūtos, ka es tur piederu, tā kā man nav nekādas problēmas personīgi.*⁵⁴

Nobeigums

Kā rāda raksta gaitā iztirzātie piemēri, trimdas latviešu dzīvesstāstos sastopamas dažādas Latvijas apciemojumu pieredzes, kas saistītas ar tikpat dažādām šo cilvēku attieksmēm jeb izjūtām pret Latviju kā savām mājām – reālām vai iztēlotām. Skatot kopumā, vērojams, ka relatīvi biežāk šie stāsti par Latvijas apciemojumiem ir stāsti par zaudējumu, it sevišķi tad, ja ir iznīcināta tur atstātā fiziskā mājvieta, kā tas spilgti atspoguļojas, piem., šajā stāstā: *Tad, kad es atgriezos pirmo reizi [...], es nekā tur vairs nepazīnu, it nekā. Pat ne celiņa, pa kuru mēs gājām. Es atradu mājas pamatus. Mājas pamatos apmēram tur, kur man stāvēja gulta, tur auga egle. Tai bija nokrituši daži čiekuri, vai arī vāveres viņus bija nometušas. Trīs čiekurus es paņēmu – tas viss no manām tēva mājām. [...] Cita vietā es neko negribu – es gribu to vietniņu, kur es dzimu, kur es augu, kas piederēja maniem senčiem. [...] Ar to man ir mīļa mana zeme, mana dzimtene. Tā ir mana dzimtene. Bet manas mājas ir Amerikā, jo te es esmu nodzīvojusi no 1951. gada. Es jūtos te droša. [...] Man ļoti žēl, tur ir mana dzimtene, bet šeit ir mana māja.*⁵⁵

⁴⁸ NMV–3400.

⁴⁹ Morley 2000, 49.

⁵⁰ NMV–3401, sieviete, dzim. 1940.

⁵¹ NMV–918, sieviete, dzim. 1940.

⁵² Tabuna 1998, 97.

⁵³ Tabuna 1998, 97.

⁵⁴ NMV–3401.

⁵⁵ NMV–813, sieviete, dzim. 1913.

Šāds novērojums lielā mērā saskan ar rakstā aplūkotajām bēgļu un trimdas problemātikai veltītās zinātniskās literatūras pamatatziņām, turklāt pēdējais citāts izgaismo vēl kādu jēdzienu, kuram jo īpaši liela nozīme trimdinieku dzīvēs, tas ir, vietas piesaisti (*place attachment*). Vietas piesaiste un vietas identitāte ir divi koncepti, kas bieži pārklājas, taču cilvēks var būt vietai piesaistīts, bet ar to neidentificēties, un otrādi – viņš var izjust augstu personīgo identificēšanos ar vietu, bet neizjust piesaisti, piem., justies vietai piederīgs, bet nevēlēties tur dzīvot⁵⁶. Pilnīgi saprotams, ka tik daudzi trimdā pavadītie gadi daļā trimdas latviešu radīja disonansi starp vietas identitāti un piesaisti, kas noteikti iespaidoja lēmumu par pilnīgu atgriešanos vai neatgriešanos uz dzīvi Latvijā.

Jautājums, kurš paliek ārpus šī raksta robežām, bet ir būtisks, lai skatītu trimdinieku

pieredzi kopskatā: kādu iespaidu Latvijas apciemojumi atstāja uz jaunākās paaudzes trimdas latviešiem piemītošo vietas identitāti, māju un piederības sajūtu un kādas atšķirības vērojamas vecākās paaudzes un jaunāko paaudžu iespaidos. Šī jautājuma tālāka pētniecība ļautu noskaidrot arī ģimenes stāstu lomu vietas identitātes un māju sajūtas veidošanās procesā, jo ģimenes un mājas ir nesaraujami jēdzieni, un, kad mājas tiek zaudētas, arī šis *bezmāju* stāvoklis ir jāiekļauj ģimenes stāstā, kas ne vienmēr ir viegls uzdevums⁵⁷.

Raksts tapis Latvijas Zinātnes padomes fundamentālo un lietišķo pētījumu projektā Nr. lzp-2018/1-0458 *Atmiņu pārnese starp paaudzēm: naratīvā perspektīva* un LU projektā *Kritiskā domāšana, inovācija, konkurētspēja un globalizācija* (AAP2016/B033).

⁵⁶ Hernandez 2011, 311.

⁵⁷ Papadopoulos 2002, 25.

VĒRES

- Ahmed, S. (1999) Home and away: Narratives of migration and estrangement. *International Journal of Cultural Studies*, 2, 3, 329–347.
- Bela, B. (1997) Identitātes daudzvalsība Zviedrijas latviešu dzīvesstāstos. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 51, 5/6, 112–129.
- Bela-Krūmiņa, B. (2004) Kultūras nozīme latviskās identitātes uzturēšanā un pārmantošanā trimdā. Kļaviņa D.; Brancis, M. (sast.) *Konferences "Trimda, kultūra, nacionālā identitāte" referātu krājums*. Rīga : Nordik, 528–541.
- Gemignani, M. (2011) The Past if Past: The Use of Memories and Self-Healing Narratives in Refugees from the Former Yugoslavia. *Journal of Refugee Studies*, 24, 1, 132–156.
- Grava, U. (1973) Mūsu sabiedriskā doma par sakariem ar Latviju. *ALA žurnāls*, 9, 5–9.
- Hernandez, B.; Hidalgo, C.; Salazar-Laplace E.; Hess S. (2007) Place attachment and place identity in natives and non-natives. *Journal of Environmental Psychology*, 27, 4, 310–319.
- Hinkle, M. (2006) Latvian-Americans in the Post-Soviet era: Cultural factors on return migration in oral history interviews. *Journal of Baltic Studies*, 37, 1, 48–67.
- Kalniņš, B. (1964) Braukt vai nebaupt uz Latviju? *Brīvība*, 3, 1.
- Lausks (1959) Jaunatnes nedēļa 1958. *Jaunā Gaita*, 19, 27.
- Leitītis, J. (1981) Pārdomas. *Daugavas Vanagu Mēnešraksts*, 5, 4–9.
- Lejiņš, A. (2002) *Mūra drupinātājs jeb Ceļš atpakaļ uz mājām*. Rīga : Jumava.
- Lešinskis, I. (1986) Kultūras sakari vai etniskā spiegošana: to kādreizējā veidotāja viedoklis. *Latvija Šodien*, 14, 109–118.
- Liu, S. L. (2014) A search for a place to call home: Negotiation of home, identity and senses of belonging among new migrants from the People's Republic of China (PRC) to New Zealand. *Emotion, Space and Society*, 10, 18–26.
- Markowitz, F. (2004) The home(s) of homecomings. Markowitz, F.; Stefánsson, A. (eds.) *Homecomings: Unsettling Paths of Return*. Lanham, MD : Lexington Books, 21–35.

- Morley, D. (2000) *Home Territories: Media, Mobility and Identity*. London, New York : Routledge.
- Papadopoulos, R. K. (2002) Refugees, home, trauma. *Therapeutic Care for Refugees: No Place Like Home*. London : H. Karnac (Books), 9–39.
- Qazimi, S. (2014) Sense of place and place identity. *European Journal of Social Sciences Education and Research*, 1, 1, 306–310.
- Ruņģis, A. (1957) Redaktora pačala. *Jaunā Gaita*, 10, 156–157.
- Sakari ar Latviju (1966). *Brīvība*, 8, 4.
- Starostina M. (2015) Padomju ideoloģijas un propagandas izpausmes Vissavienības akciju sabiedrības “Intūrists” Rīgas nodaļā darbā ar latviešu trimdas tūristiem (1957–1985). Jarinovska K. (red.) *VDK zinātniskās izpētes komisijas raksti*, 1. *Totalitārisma sabiedrības kontrole un represijas*. Rīga : LPSR Valsts drošības komitejas zinātniskās izpētes komisija, 241–280.
- Tabuna, A. (1998) Vieta kā individuālās un kopīgās identitātes avots. Treile, J. (red.) *Māja/Mājas: pagātnes atmiņas – nākotnes vīzijas*. Rīga : LU Praktiskās filozofijas katedra, 97–102.
- Vēla atmoda (1968). *Brīvība*, 5, 6.
- Vukušić, A. M. (2011) You're at home – you're not at home. Migrant experience of returning “home”. *Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku*, 48/1, 65–83.
- Warner, D. (1994) Voluntary repatriation and the meaning of return to home: a critique of liberal mathematics. *Journal of Refugee Studies*, 7, 2/3, 160–174.
- Zirnīte, M. (2011) Paaudzes dzīvesstāsts trimdā un Latvijā. Krūmiņa-Koņkova, S. (red.) *Kultūras identitātes dimensijas*. Rīga : LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 189–205.

Summary

Maija Krūmiņa

Returning to the lost paradise? Exile (Diaspora) Latvian homeland visits

When Latvia regained its independence, Latvian exile officially ceased to exist, as exile Latvians finally had the opportunity to return home. However, most often it turned out that the occupation period has been too long and people are too entrenched in their host countries to return. In addition, there arose such questions as: What is the place that these people considered their home? Is it a specific geographical location/country or ideal image that cannot be returned to?

The article is based on the assumption that indirect answers to the above questions can be obtained by looking at the experience of exile Latvian homeland visits as depicted in the biographical sources of Latvian National Oral History archive, as it often highlighted the clash between the imagined Latvia and its reality, but at the same time reflects the fact that for some exiles, despite the long years spent abroad, Latvia still embodied the only and real home. In order to place the experience of these issues in a broader contextual framework, the first part of the article gives an insight into the discussions that surrounded the visits to Soviet Latvia in the exile society and also elaborates on such concepts as place identity, home and sense of home.

The analysis of the biographical sources affirmed that the loss of one's home and homeland lead to a condition described in the scientific literature as nostalgic disorientation that persisted in many of the exiles for their whole lives. Many stories also confirmed the existence of a feeling of emptiness, as well as the fact that this nostalgia was not focused only on the physical place, but more on people, interpersonal relationships and the environment in general. Taken as a whole, it can be observed that relatively often these stories about visits to Latvia are stories about loss (accordingly – Latvia becomes the lost paradise) and that the life journey of the exile Latvians has led them only in one direction – away from the lost paradise. From both physical and emotional perspectives, the place they once called home had changed and was destined to live only in memories. From this point of view, a true return home (to the homeland) would require not only spatial, but also temporal journey.